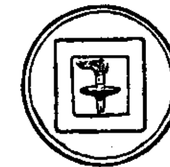
ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΕΠΕΤΗΡΙΔΑ
ΤΗΣ
ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗΣ ΣΧΟΛΗΣ

ΠΕΡΙΟΔΟΣ Β΄

ΤΕΥΧΟΣ
ΤΜΗΜΑΤΟΣ ΦΙΛΟΛΟΓΙΑΣ

ΤΟΜΟΣ ΟΓΔΟΟΣ

ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ
1999

ΕΠΙΤΡΟΠΗ ΕΚΔΟΣΗΣ ΤΗΣ ΕΠΕΤΗΡΙΔΑΣ

Βιβλία που προορίζονται για τη στήλη «Βιβλία που λάβαμε»
να αποστέλλονται στη διεύθυνση:

Επιστημονική Επετηρίδα Τμήματος Φιλολογίας
Τμήμα Φιλολογίας Α.Π.Θ.
540 06 Θεσσαλονίκη

Στοιχειοθεσία - εκτύπωση
UNIVERSITY STUDIO PRESS
Αρμενοπούλου 32, Θεσσαλονίκη
Τηλ.: 208-731, Fax: 216-647

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Bibliographie

Aloni, A., *Lirici Greci. Alcmane, Stesicoro, Simonide*, Milano 1994
Bollack, J., *L'Agamemnon d' Eschyle. Agamemnon 1*, première partie; Cahiers de Philologie vol 6, Lille-III, 1981
Bowra, C. M., *Greek Lyric Poetry. From Alcman to Simonides*, 2nd ed., Oxford 1961
Brown, O. N., *Hermes the Thief. The Evolution of a Myth*, New York 1947(1969)
Brelich, A., *Paides e Parthenoi*, Roma 1969
Burkert, W., *Homo Necans*, trans. P. Bing, Berkeley, Los Angeles 1983
______, *Greek Religion*, trans. J. Raffan, Cambridge Mass. 1985
Calame, C., *Alcman*, Roma 1983
______, *Choruses of Young Women in ancient Greece*, trans. D. Collins and J. Orion, Lanham, Boulder, New York, London 1997
Campbell, D. A., *Greek Lyric Poetry, A Selection of Early Greek Lyric Elegiac and Iambic Poetry*, London 1967
______, *Greek Lyric II*, Loeb. ed., Cambridge Mass. 1988
Davies, M., *Poetarum Melicorum Craecorum Fragmenta*, vol. 1, Oxford 1991
Dawkins, R. M., *The Sanctuary of Artemis Orthia at Sparta*, London 1929
Degani, E. –Burzacchini, G., *Lirici Greci. Antologia*, Firenze 1977
Den Boer, W., *Laconian Studies*, Amsterdam 1954
Dodds, E. R., *Bacchae*, 2nd ed., Oxford 1960
Fränkel, H., *Early Greek Poetry and Philosophy*, trans. M. Hadas and J. Willis, Oxford 1975
Garzya, A., *Alcmane. I Frammenti*, Napoli 1954
Heubeck, A., "Árgeiphontes und Verwandtes", *BzNF* 5 (1954) 19-31 = *Kleine Schriften*, Erlangen 1984, 247-53
Hofinger, M., "*Hesiodea. Note sur la Traduction des Adjectifs* τετράτρυφος et ὀκτάβλωμος", *AntClass* 36 (1967) 457-60
Johnston, S. I, "Crossroads", *ZPE* 88 (1991) 217-24
Page, D., *Poetae Melici Craeci*, Oxford 1962
Perrotta, G. - Gentili, B., *Polinnia*, Messina-Firenze, 1965
Pontani, F. M., "Note alcmanee", *Maia* 3 (1950) 33-53
Schneidewin, F. M., "Variae lectiones", *Philologus* 10 (1855) 349-52
Seaford, R., "The Eleventh Ode of Bacchylides: Hera, Artemis and the Absence of Dionysus", *JHS* 108 (1988) 118-36
______, *Reciprocity and Ritual*, Oxford 1994
Van Gennep, A., *Les rites de passage*, Paris 1909
Welcker, F. Th., "Alcmanis fragmentum de sacris in summis montibus peractis", *RhMus* 10 (1856) 255-64
West. M. L., *Greek Lyric Poetry. A new translation*, Oxford, New York 1994
Wide, S., *Lakonische Kulte*, Leipzig 1893, repr. 1973
Windekens, van, A., "Reflections sur la nature et l'origine du dieu Hermès", *RhMus.* 104 (1961) 289-301

ΝΙΚΗ ΠΑΠΑΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΥ - ΘΕΟΔΩΡΙΔΗ

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ ΣΤΗΝ ΚΑΤΟΜΥΟΜΑΧΙΑ

ΕΕΦΣΠΘ, τεύχ. Τμήματος Φιλολογίας 8 (1999)

Η Κατομυομαχία[1], η γνωστή από ένα μέρος των νεότερων χειρογράφων και από τις παλαιές εκδόσεις ως Γαλεωμυομαχία, είναι ένα χαριτωμένο ποίημα από 384 βυζαντινούς δωδεκασύλλαβους στίχους του Θεοδώρου Προδρόμου, του γνωστού πολυγράφου Βυζαντινού συγγραφέα του 12ου αι.[2].

---

* Οι παρατηρήσεις αυτές προήλθαν από την προετοιμασία του κειμένου για τη διδασκαλία του μαθήματος «Μεσαιωνική ελληνική ποίηση» στους φοιτητές του Β΄ Εξαμήνου του Τμήματος Φιλολογίας κατά το εαρινό εξάμηνο του πανεπ. έτους 1993-94. Ανακοινώθηκαν στην ΣΤ΄ Επιστημονική Συνάντηση του Τομέα Μεσαιωνικών και Νέων Ελλην. Σπουδών (12 - 14 Μαΐου 1994), την αφιερωμένη στον Αντώνιο Σιγάλα, με τίτλο «Προβλήματα Παλαιογραφίας, Μεσαιωνικής και Νέας Ελληνικής Φιλολογίας και Ιστορίας», της οποίας τα Πρακτικά δεν έχουν εκδοθεί ως σήμερα.

1. Ο τίτλος δεν παραδίδεται από κανένα χφ. Είναι πρόταση του R. Hercher (*Theodori Prodromi Catomyomachia* ex recens. R.H., Λιψία 1873), που την υιοθέτησε και ο τελευταίος εκδότης του κειμένου H. Hunger (*Der byzantinische Katz-Mäuse-Krieg. Theodoros Prodromos, Katomyomachia* [Byzantina Vindobonensia herausgegeben vom kunsthistorischen Institut und dem Institut für Byzantinistik der Universität Wien, III], Graz-Wien-Köln 1968). Στα παλαιότερα χφφ η γάτα αναφέρεται μέσα στο κείμενο ως *κάτα* και μόνο στα νεότερα ως *γαλῆ*. Στα τελευταία η αντικατάσταση του ονόματος έγινε πιθανόν και λόγω της σπανιότητας της λέξης *κάτα* και από τη συνύπαρξη του κειμένου σε ορισμένα χφφ με τη Βατραχομυομαχία, όπου (στ. 9) γίνεται λόγος για *μῦες* και *γαλῆ*. Οι παρατηρήσεις που ακολουθούν αναφέρονται στην έκδοση του Hunger.

2. Το παλαιότερο σωζόμενο χφ, ο Marc. gr. 524 (= M ±1300), διασώζει πριν από την "υπόθεση" το όνομα "τοῦ Προδρόμου" με σβησμένη πριν από αυτό μία λέξη, πιθανώς τη λέξη "Θεοδώρου". Τα υπόλοιπα χφφ δε διασώζουν όνομα συγγραφέα. Την πατρότητα του Θεοδώρου Προδρόμου για το ποίημα, που τη δέχτηκε ο R. Hercher και ο K. Krumbacher, την υποστήριξε και ο H. Hunger στη νέα του έκδοση. Από όσο μπορώ να γνωρίζω, δεν την αμφισβήτησε κανείς από τους μεταγενέστερους μελετητές του έργου. Κάποιες επιφυλάξεις διατύπωσαν οι H. Eideneier (βιβλιοκρ. στο περιοδικό *Süd-Ost Forsch.* 29, 1970, 494-495) και Κ. Μητσάκης (βιβλιοκρ. στη B.Z. 64, 1971, 363-364). Έχω υπόψη μου τις εξής επιπλέον βιβλιοκρισίες για την έκδοση του Hunger: Al. Leroy-Molinghen, *Byzantion* 38 (1968) 576-577, A. Garzya, *RSBN* n.s. 5 (1968) 258-259, P. Speck, *Ελληνικά* 22 (1969) 481-487, N.-S. Tanasoca, *Rev. Et. Süd-Ost Europ.* 7 (1969) 440-441, C. Capizzi, *Or. Christ. Per.* 35 (1969) 539-542, J. Darrouzés, *REB* 27 (1969) 295,

Το έργο γνώρισε σημαντική διάδοση, τουλάχιστον από τον 14ο αι. κ.ε., όπως δείχνει ο αριθμός των χειρογράφων που μας το διασώζουν (20 συνολικά, από τα οποία 2 του 14ου, 3 του 15ου, 10 του 16ου, 3 του 17ου και 2 του 18ου αι.) και των εκδόσεων (48 συνολικά, από τις οποίες 32 του 16ου αι., 9 του 17ου, 5 του 18ου και 2 του 19ου αι.). Την τελευταία, κριτική, έκδοση φιλοτέχνησε το 1968 ο Herbert Hunger[3].

Την πρώτη έκδοση την ετοίμασε ο Αριστόβουλος Αποστόλης, ο μετέπειτα μητροπολίτης Αρσένιος Μονεμβασίας, στην τελευταία δεκαετία του 15ου αι.[4]. Η παρατήρηση του Αποστόλη στην αφιερωτική επιστολή που προτάσσει[5], ότι το ποίημα αποτελεί μίμηση της Βατραχομυομαχίας "εἰς κωμῳδίας τάξιν", την οποία Βατραχομυομαχία, κατά τον Ηρόδοτο, συνέθεσε ο Όμηρος, όταν ανέλαβε να εκπαιδεύσει τα παιδιά του Χίου, θέλοντας να τους δώσει ένα ευχάριστο κείμενο, "ἵνα τῶν μαθημάτων ἀρχόμενοι τούτων ἥδιον ἀκροῶνται καὶ μὴ τῶν τὰ παίδων ὦτα διακναίειν φιλούντων", η παρατήρηση αυτή και η σύνδεση των δύο κειμένων από τον πρώτο εκδότη προδικάζουν τη μελλοντική σχολική χρήση και της Κατομυομαχίας. Πράγματι, σύμφωνα με την πρόσφατη έρευνα της Αγγελικής Σκαρβέλη - Νικολοπούλου[6] το ποίημα χρησιμοποιήθηκε στα χρόνια της Τουρκοκρατίας, σε περιορισμένη έστω κλίμακα, στο σχολείο. Με την ίδια έρευνα προστίθεται στα 20 γνωστά στον Hunger χφφ ένα ακόμη, το υπ' αρ. 2909 της Εθνικής Βιβλιοθήκης Αθηνών. Υπό αυτό το πρίσμα θα λέγαμε ότι ο αριθμός των σωζόμενων χειρογράφων και των εκδόσεων του κειμένου είναι μάλλον μικρός.

Το ποίημα ευτύχησε, όπως προαναφέρθηκε, να γίνει αντικείμενο έρευνας ενός από τους κορυφαίους βυζαντινολόγους της εποχής μας, του Herbert Hunger, ο οποίος συνόδευσε το κείμενο με ωραία, κατά την κρίση των ειδημόνων, γερμανική μετάφραση, πλούσιο σχολιασμό μέσω των παράλληλων χωρίων και πλήρη πίνακα λέξεων, ενώ στην εκτενή εισαγωγή εξετάζονται και γενικότερα θέματα της γραμματείας του 12ου αι. Σύμφωνα με τα συμπεράσματα του Hunger, το ποίημα εκτός από μίμηση της Βατραχομυομαχίας είναι και παρωδία μιας αρχαίας τραγωδίας, άρα μια κωμωδία[7]. Προηγείται η *ὑπόθεσις* και ο κατάλογος των προσώπων (*τὰ τοῦ δράματος πρόσωπα*) που είναι *ο Κρεΐλλος, ο Τυροκλέπτης, ο κήρυξ, ο χορός θεραπαινίδων, η ομευνέτις Κρεΐλλου* και *ο Άγγελος*.

Al. Leroy-Molinghen, *Scriptorium* 24 (1970) 482-483, Il. Pavlova, *ByzSlav*. 32 (1971) 113-114, W.F. Bakker, *Mnemosyne* IV 24 (1971) 316. Δεν είδα αυτή του O. Kresten, *Mitt. Inst. Öst. Gesch*. 77 (1969) 174-176. Θεωρώ την απόδοση του ποιήματος στον Θεόδωρο Πρόδρομο σχεδόν βέβαιη και πάνω σε αυτή τη βάση θα εκθέσω στο εξής τις παρατηρήσεις μου.

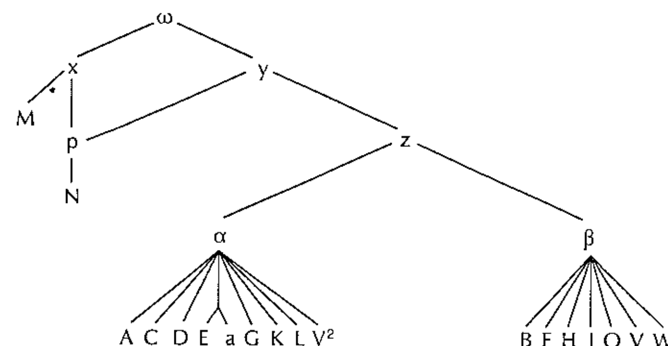
3. Βλ. υποσημ. 1.

4. Βλ. Hunger, ό.π. σ. 16.

5. Επανέκδοσή της από τον Hunger, ό.π. σσ. 74-76.

6. *Μαθηματάρια των ελληνικών σχολείων κατά την Τουρκοκρατία* [Σύλλογος προς διάδοσιν ωφελίμων βιβλίων], Αθήνα 1993, σσ. 50-51.

Ας μου επιτραπούν ορισμένες παρατηρήσεις που αποσκοπούν περισσότερο στον προβληματισμό για ορισμένα σημεία του κειμένου. Θα αρχίσω με ορισμένες κριτικές παρατηρήσεις και για το σκοπό αυτό είναι χρήσιμο να έχουμε υπόψη μας το στέμμα των χειρογράφων[8].

... καὶ καθώσπερ οἱ κύνες
ἰχνηλατοῦσι τοὺς λαγωοὺς ποικίλως,
τὸν αὐτὸν αὕτη (= ἡ κάτα) σκανδαλοπλόκως τρόπον
ἡμᾶς διϊχνεῖ λυγγικὸν βλέπουσά τι.

Ο εκδότης γράφει τη λέξη *λυγγικόν* με δύο γγ, προφανώς κατά τα χφφ, και μεταφράζει "mit gefrässigem Blick". Στο υπόμνημα των παράλληλων χωρίων παραβάλλει την όλη φράση με τις εκφράσεις *τιτανῶδες*

7. Ο Hunger διακρίνει και στοιχεία πολιτικής σάτιρας στο ποίημα. Η άποψη αυτή βρήκε εν μέρει μόνο την αποδοχή των βιβλιοκριτών.

8. M είναι το σύμβολο του Marc. gr. 524 (±1300), P του Palat. gr. 7 (14ου αι.) και z του μη σωζόμενου προτύπου των νεότερων χειρογράφων και της πρώτης έντυπης εκδόσεως (= a).

βλέπων, γοργὸν βλέπων, ὄμμ' ἐλεύθερον βλέπειν και *ὀργίλον ἅμα καὶ θηριῶδες ἐμβλέψας*. Εδώ υπόκειται μάλλον η παροιμία «Λυγκέως ὀξύτερον βλέπει· ἐπὶ τῶν ὀξυδορκούντων ἢ ἐπὶ τῶν τὰ πόρρωθεν ἀκριβῶς ὁρώντων», που με μικρές διαφορές απαντά στις συλλογές παροιμιών[9]. Η γάτα ψάχνει τα ποντίκια με οξύ και διαπεραστικό βλέμμα (*λυγκικὸν βλέπουσά τι*). Ο Πρόδρομος γνωρίζει την παροιμία και τη χρησιμοποιεί στο μυθιστόρημά του (7, 137): *ἀεὶ δὲ γρηγοροῦντες οἱ κακόσχολοι/ ὀξύτερον βλέπουσιν αὐτοῦ Λυγκέως*. Ο λόγος κι εδώ είναι για εχθρούς που θέλουν το κακό του ήρωα[10].

33 οἶδ' ἥνπερ ἡρμήνευσας ἠκριβωμένως

Τη γραφή *ἠκριβωμένως* την παρέχει το M, το αρχαιότερο χφ, τα P z παραδίδουν τη γραφή *ἀκριβεστάτως* (*ἀκριβεστάτων* G), που ίσως είναι προτιμητέα, επειδή την ξαναβρίσκουμε στο τέλος στίχου στο μυθιστόρημα του Προδρόμου (V 14 *τοῦτο προγινώσκοντας ἀκριβεστάτως*. Πρβ. και V 136 μᾶλλον μὲν οὖν μαθόντες ἀκριβεστέρως).

εἰ γὰρ προγνώσῃ τῷ δόλοις προσανέχειν
μῦς εἰς μαχησμὸν αἱρετὸν συνεστάναι,
καὶ συμμάχων ὅμιλον εἰς αὐτὴν[11] λάβοι,
καὶ συμβαλοῦσα τηνικαῦτα τὸ στέφος
ἀρεῖ παριππεύσασα τὴν ἡμῶν ἴλην.

Από το στ. 43 κ.ε. ο Κρεΐλλος προσπαθεί να πείσει τον διστακτικό Τυροκλέπτη να πολεμήσουν γενναία με τη γάτα, για να απαλλαγούν από αυτήν οριστικά και μάλιστα με μάχη εκ του συστάδην (στ. 61). Ο Τυροκλέπτης, που φοβάται το αποτέλεσμα μιας τέτοιας αναμέτρησης, προτείνει να την πολεμήσουν κρυφά (στ. 62) και στην ερώτηση του Κρεΐλλου ποιό θα είναι το όφελος από μια τέτοια τακτική απαντά με τους στ. 64-68, που παρατέθηκαν πιο πάνω. Ο ρηματικός τύπος του ρήματος *προγι(γ)νώσκω* που απαιτείται εδώ, για να έχει το χωρίο νόημα, είναι το τρίτο ενικό πρόσωπο. Ο λόγος είναι για τη γάτα, που, αν καταλάβει από την αρχή ότι τα ποντίκια ετοιμάζουν πόλεμο εναντίον της, θα πάρει και συμμάχους μαζί της και θα νικήσει τον στρατό τους. Συνεπώς, το *προγνώσῃ* δεν είναι δεύτερο ενικό πρόσωπο του μέλλοντα *προγνώσομαι*. Ότι έτσι καταλαβαίνει το κείμενο και ο Hunger δείχνει η μετάφρασή του: "erkennt sie, aufmerksam auf jede List,/ schon vorher, dass wir selbst zum Kampf bereit,/ so wird sie eine Schar von Freunden werben ..."[12].

Τον τύπο *προγνώσῃ* τον παραδίδουν τα νεότερα χφφ της ομάδας β. Το χφ M έχει τη γραφή *προγνῶ'*, που κάνει τον στίχο άμετρο. Η απόστροφος στο τέλος ίσως δείχνει ότι ο γραφέας δε διάβαζε καθαρά το πρότυπό του[13]. Το P, το δεύτερο σε αρχαιότητα χφ., και η ομάδα α των χειρογράφων έχουν τη γραφή *προγνώσει*, δηλαδή το τρίτο ενικό πρόσωπο ενός νεοτερικού μέλλοντα *προγνώσω* (αντί *προγνώσομαι*). Αν δεν πρόκειται για απλή αβλεψία, ο εκδότης θεωρεί τον τύπο τρίτο πρόσωπο της υποτακτικής ενός νεοτερικού αορίστου *προέγνωσα*. Η σύνταξη *εἰ* + υποτακτική βέβαια δεν ενοχλεί, τα παραδείγματα αυτού του είδους είναι πολλά στα μεσαιωνικά κείμενα[14], ίσως όμως θα ήταν προτιμότερο να δε-

9. E. Leutsch - F.G. Schneidewin, *CPG* τ. 1, σ. 430, 9-12, σ. 430, 7-8, σ. 440, 12-13, τ. 2, σ. 508, 7-8, *Suppl.* σ. 315 (από Ευστ. Ο 133.47). Το έναυσμα για τη σύνδεση της φράσης με την παροιμία το οφείλω στον συνάδελφο κ. Ι. Στεφανή, τον οποίο και ευχαριστώ για τις υποδείξεις του.

10. Και τα χφφ του μυθιστορήματος παραδίδουν τη λ. *Λυγκέως* με τη μορφή *Λυγγέως*. Ο εκδότης M. Marcovich (*Theodori Prodromi de Rodanthes et Dosiclis amoribus libri IX*, Στουτγάρδη - Λιψία 1992) εκδίδει *Λυγκέως* σύμφωνα με την πρόταση για διόρθωση του Gaulmin. Πρέπει να σημειώσω ότι μία παράδοση των παροιμιών (τ. II, σ. 508, 7-8) διασώζει τη λέξη επίσης με τη μορφή αυτή (με γγ).

11. Στην έκδοση γράφεται, πιθανόν από τυπογραφικό λάθος, *αὗτήν*. Ο Hercher εκδίδει *αὐτήν*.

12. Ο Π. Μαρκάκης (*Θεοδώρου Προδρόμου [Πτωχοπροδρόμου] Κατομυομαχία [Ποντικογατοπόλεμος]. Βυζαντινή Ιλαροτραγωδία.* Μετάφραση και Προλεγόμενα Π.Μ., Αθήνα 1956) εκλαμβάνει προφανώς τον ρηματικό τύπο ως β΄ πρόσωπο του μέλλοντα *προγνώσομαι*, η μετάφρασή του όμως των στ. 64-68 δεν ανταποκρίνεται στο κείμενο του Hercher που πρέπει να έχει υπόψη του (αν κρίνουμε από τον τίτλο *Κατομυομαχία*, βλ. αυτ. σ. κη΄): *Σα θα παρθεί για απόφαση με δόλο να φερθούμε/ κι αυτόνε τον διαλέξουμε για μέσο μες τη μάχη/ πολλούς θα βρούμε σύμμαχους είν' η δικιά μου γνώμη/ και νίκης που τ' αξίζουμε θα δώσει το στεφάνι,/ αφού θα δείχνει πιότερη πως είν' η δύναμή μας.*

13. Κατά τον Hercher (βλ. το κριτικό υπόμνημα για το στ. 64) το χφ M παραδίδει τη γραφή *προγνώσει*. Ο Hunger δεν σημειώνει στην περίπτωση αυτή, όπου διαβάζει διαφορετικά, το *sic M*, όπως το κάνει αλλού. Είναι δηλαδή πιθανό και το M να παρέχει τη γραφή *προγνώσει*.

14 Για πρώιμη χρήση του υποθετικού συνδέσμου *εἰ* + υποτακτική βλ. Fr. Blass - Alb. Debrunner, *Grammatik des Neutestamentlichen Griechisch*, Γοτίγγη 1970, σ. 229 § 372,

χτούμε τη γραφή *προγνώσει*, όπως οδηγούμαστε από το στέμμα, αφού τη γραφή αυτή την παραδίδουν το χφ P και η ομάδα α (τη γραφή *προγνώση* την παρέχει η ομάδα β). Πρέπει πάντως να σημειώσω ότι στα κείμενα του Προδρόμου που είδα δεν βρήκα ρηματικό τύπο ούτε από αόριστο *έγνωσα* ούτε από μέλλοντα *γνώσω*, απλό ή σύνθετο. Ας σημειωθεί ακόμη για το απόσπασμα αυτό ότι η λ. *μῦς* (στ. 65) είναι, μάλλον επιτυχής, διόρθωση του γραφέα ενός νεότερου χειρογράφου (του K) στη θέση της γραφής *ὡς* των υπόλοιπων χειρογράφων, η γραφή *λάβοι* (στ. 66) διόρθωση του Hercher αντί της γραφής *λάβη* όλων των χειρογράφων και η λ. *ἀρεῖ* γραφή του z (κἀρεῖ W, αἱρεῖ K), ενώ το χφ M έχει *ἄρην* και το P *ἄρη*. Ίσως δεν χρειάζεται η διόρθωση της υποτακτικής του αορίστου *λάβη* σε ευκτική *λάβοι*. Δεν είναι επίσης αναγκαία η προτίμηση της οριστικής του μέλλοντα *ἀρεῖ* αντί της υποτακτικής του αορίστου *ἄρη*, που διασώζει το P και που μάλλον υπόκειται στο M. Τόσο η ευκτική όσο και η υποτακτική του αορίστου χρησιμοποιούνται συχνά στα μεσαιωνικά κείμενα, όπως και

3 και σ. 230 § 376, όπου και σχετική βιβλιογραφία. Σημειώνω ορισμένα παραδείγματα, που δείχνουν ότι το φαινόμενο δεν απαντά μόνο σε κείμενα γραμμένα σε απλούστερη γλώσσα (όπως ίσως εκλαμβάνουν ορισμένοι): Θεοδ. Προδρ. Κατομυομαχία στ. 228-229 *εἰ ... γένοιτο .../ καὶ ῥέψωσιν .../ προσγενήσεται·* Θεοδ. Προδρ. Ιστορικά Ποιήματα (έκδ. W. Hörandner, Historische Gedichte [Wiener Byz. Studien XI], Βιέννη 1974) αρ. XVI 6 *εἴ τις ἀκονισθῇ·* αρ. XLIX 3 *εἰ σκοπήσεις .../ καὶ σύγκρισιν δῷς·* αρ. LX 1-2 *καὶ πέτρα πενθήσει με καὶ δρῦς δακρύσει/ εἰ τὰς ἐμὰς γνῷ καὶ καταθρήσει τύχας* Θεοδ. Προδρ. Τὰ κατὰ Ῥοδάνθην καὶ Δοσικλέα ό.π. 1. 109 *εἰ ... τύχῃ·* 1.121 *εἰ ... παρεμπέσῃ·* 1. 462-464 *εἰ λυθῶσιν·* 2. 358 *εἰ στερηθῶ.../ ... / ... εἰσβιβάσω τὸ ξίφος* 2. 371 *εἰ γὰρ οὐ ταύτην λάβω/ ἄνυμφος εἰς Ἅιδος εἰσέλθω δόμους* 4. 40-41 *ἰδίαν κέκρικα τὴν δυσκληρίαν/ εἰ σκῆπτρα τὰ πρὸς καθαίρεσιν πέσῃ*. Βλ. ακόμη τις περιπτώσεις που σημειώνονται στις κριτικές εκδόσεις των: *Anastasii Sinaitae Viae Dux* (έκδ. K.-H. Uthemann, Leuven 1981) II 3, 66 *ἐὰν οὖν εἴπῃς ... ὅλην τὴν ἁγίαν τριάδα ἐσήμανας, εἰ δὲ εἴπῃς ... μίαν τῶν τριῶν ὑποστάσεων εἶπας καὶ ὅλην τὴν θεότητα·* II 3, 89 *ἐὰν εἴπῃς ... εἰ δὲ εἴπῃς ...·* II 3, 107 *ἐὰν εἴπῃς ... εἰ δὲ εἴπῃς* X 2, 7. 67 *εἰ μόνον ἀκούσωσιν·* XX 37 *καὶ εἰ μὲν κατὰ σάρκα ψιλὴν εἴπῃς αὐτὸν χωρισθέντα·* XXIII 1, 69 *εἰ δὲ φθαρῇ ἢ ἀλλοιωθῇ·* *Arethae ... Scripta minora* (rec. L.G. Westerink, τ. 2, Λιψία 1972, σ. 280) *εἰ παρακαθεζόμεθα καὶ μὴ ποιώμεθα, εἰ μὴ ἀναγινώσκωμεν, εἰ καὶ δόξωμεν, εἰ μὴ συνῆτε* κ.ά.· Χριστός πάσχων (έκδ. A. Tuillier, *La passion du Christ*. Tragedie, Παρίσι 1969) στ. 323 *εἰ γένος πᾶν δαιμόνων σοι συνδράμῃ·* στ. 494 *εἰ ... λάβῃ·* στ. 534 *εἴ τι προσπάθω·* στ. 567 *εἰ πάθῃ θνητῶν πάθος* στ. 611-612 *εἰ μὴ τάχει/ ... λάβω* (στους στ. 323 και 567 μεμονωμένα χφφ παρέχουν τον αντίστοιχο τύπο της ευκτικής) κ.π.α.

στα κείμενα των χρόνων της Κοινής, με μελλοντική σημασία[15].

ναὶ τῆτες ἠπείληκα τούτῳ (= τῷ Διὶ) μυρία.
καὶ γὰρ καθ' αὑτὸν ἱστορῶν μου τὸν βίον,
ὅπως μένων ἔσωθεν οἰκτρῶς γωνίας
ὅλος σκοτεινός εἰμι καὶ ζόφου γέμων,
εἰς δεῖμα δεινὸν ἐνσέσεισμαι καὶ τρέμω,
ζῷον πενιχρὸν ἔμπλεων ἀηδίας·
ᾤμωζον, ὠλόλυζον, ἠθύμουν μέγα,
ἔκοπτον, ἐσπάραττον οἰκείαν γένυν,
καὶ τὸν θεῶν ὕπατον ὕβριζον Δία,
καὶ προστέθεικα τοῖς στεναγμοῖς σὺν χόλῳ
δεινὰς ἀπειλὰς παντελῶς δειμαλέας.

15. Τα παραδείγματα είναι άπειρα. Αναφέρω ορισμένα από το ίδιο το κείμενο της Κατομυομαχίας και από άλλα έργα του Προδρόμου: Κατομυομαχία στ. 58 *ἄρωμεν ... καὶ δώσομεν·* στ. 107-108 *ἅπαντα θήσω πρὸς τροφὴν τῆς κοιλίας/ Κἀγὼ συνέλθω σὺν συνεύνῳ καὶ τέκνοις* (μάλλον στη θέση μέλλοντα και όχι προτρεπτική υποτακτική. Ο Hunger μεταφράζει: Da nehm' ich gerne Frau und Kinder mit)· στ. 230-232 *ἅπαντα φροῦδα προσγενήσεται ... / .../ καὶ πᾶς γένηται δοῦλος αἰχμαλωσίᾳ·* στ. 272 *τίς κατείπῃ ... καὶ σαφηνίσει;·* στ. 283 *εἴπω τὰ πάντα* (μάλλον με σημασία μέλλοντα παρά προτρεπτική υποτακτική. Το χφ K διορθώνει τη γραφή *εἴπω σὲ λέξω*)· στ. 345 *δώσω καὶ παράσχω* Ιστορικά ποιήματα (έκδ. Hörandner, ό.π.) αρ. V 48-49 *οὐκ ἐπιβῇς τῆς ἄντυγος, οὐ δέξῃ τὰς ἡνίας/ οὐκ ἐπιδίφριος ἀρθῇς, οὐχ ἁρματηλατήσεις·* αρ. XVII 13-15 *ἕνεκεν τούτου κόψεται Περσὶς καὶ θρηνῳδήσει/ γυμνὴ γυμνόπους πορευθῇ κατὰ τὰς θρηνητρίας/ ποιήσεται καὶ κοπετὸν ὡς κοπετὸν δρακόντων/ κατὰ τὰς τῶν σειρήνων δὲ πενθήσει θυγατέρας/ καὶ νικηθῇ καὶ τροπωθῇ καὶ λείξει χοῦν ὡς ὄφις/ καὶ γνῷ τὴν πτῶσιν ἑαυτῆς, γνῷ τὴν ἰδίαν λύμην·* αρ. XVII 177-179 *ἐκθλίψει τούτους ὁ θεὸς ... / καὶ πορευθῶσιν ὡς τυφλοὶ .../ τὸ δ' αἷμα τούτων ἐκχεεῖ·* αρ. XLIX 4 *εἰ σκοπήσεις καὶ τὸν ἔνδοθεν νέκυν/ .../ μικρὸν κομιδῇ καὶ στενὸν τοῦτον* (= τον τάφο) *μάθῃς·* Τὰ κατὰ Ῥοδάνθην ... (ό.π.) 1. 173 *λόγους παράσχω καὶ δεδέξομαι λόγους·* 3. 466-471 *Σὺ δὲ συνέλθῃς εἰς γάμον τῷ βαρβάρῳ/ καὶ σατραπικὴν ἀντεφυπλώσεις κλίνην/ καὶ τῶν στολισμῶν ἐνδυθῇς ... / καὶ πάντα πράξεις ... / Δοσικλέους γὰρ οὐδ' ἀνάμνησιν λάβῃς* κ.ά. Για τη σύμπτωση της υποτακτικής του αορίστου με την οριστική του μέλλοντα ήδη στα ελληνιστικά χρόνια βλ. K. Dieterich, *Untersuchungen zur Geschichte der griechischen Sprache von der hellenistischen Zeit bis zum 10. Jahrhundert n. Chr.* (Byzantin. Archiv, 1), Λιψία 1898 (ανατύπ. Στουτγάρδη 1970), σσ. 243-245. Για τα βυζαντινά χρόνια βλ. St. Psaltes, *Grammatik der byzantinischen Chroniken*, Γοτίγγη 1913, σ. 217. Βλ. και R. Browning, *Η Μεσαιωνική και Νέα Ελληνική γλώσσα*, μετάφρ. M. Κονομή, Αθήνα 1991, σ. 49 και 53-54 (για το μέλλοντα γενικότερα).

Το χφ Μ παραδίδει στο στ. 96 τη γραφή *ἐνσέσαμαι*, τα υπόλοιπα τις γραφές *δέδειγμαι ναί* το P και η ομάδα α, *δέδειμαι ναί* η ομάδα β, *δέδοικα ναί* το νεότερο χφ K. Ο Hunger διορθώνει τη γραφή του Μ σε *ἐνσέσεισμαι* παραβάλλοντας το χωρίο με διάφορα χωρία παλαιότερων κειμένων[16]. Παράλληλα, διορθώνει το *καί* που παραδίδουν όλα τα χφφ στην αρχή του στ. 96 σε *εἰς* και μεταφράζει τον στίχο "in Furcht und Schreck verstossen zittere".

Σύμφωνα με την, επιτυχέστατη κατά τη γνώμη μου, πρόταση του συναδέλφου κ. Ι. Στεφανή, το κείμενο μπορεί να αποκατασταθεί με μία μόνο μικρή παρέμβαση, με το να διαβάσουμε δηλαδή το *ἐνσέσαμαι* του χειρογράφου Μ ως *ἐνσέσαγμαι*, αφήνοντας το σύνδεσμο *καί* ως έχει. Ο Κρεΐλλος, που εκφέρει τους στίχους αυτούς, λέει ότι έχει φορτωθεί όχι όπλα, αλλά *δεῖμα δεινόν*, δηλαδή τρομερό φόβο[17]. Με τη διόρθωση αυτή, που είναι απλούστερη, έχουμε παράλληλα το στοιχείο της παρωδίας με την εικόνα του τρομαγμένου ποντικού στη θέση του οπλισμένου πολεμιστή. Στον ίδιο στίχο νομίζω ότι το κόμμα ύστερα από τη λέξη *τρέμω* είναι περιττό. Το *ζῷον πενιχρὸν ἔμπλεων ἀηδίας* (στ. 97) είναι το αντικείμενο του *τρέμω* και δεν είναι άλλο από τη γάτα. Το ίδιο θα επαναλάβει λίγο πιο κάτω ο Κρεΐλλος λέγοντας (στ. 170-172) *καὶ νῦν δὲ παγκάκιστον ἔγνων τυγχάνειν/τὸν ἀνθάμιλλον* (αναφέρεται στον εαυτό του) *τοῦ Διὸς τοῦ τῆς Ῥέας/ζῷον τρέμειν τι μικρὸν ἠθλιωμένον*, όπου το μικρό άθλιο ζώο είναι πάλι η γάτα. Αν δούμε έτσι το στ. 97, αναφερόμενο στη γάτα και όχι στο ποντίκι, εξακολουθούμε να βρισκόμαστε στο πλαίσιο της παρωδίας. Με το κόμμα ύστερα από το *τρέμω* ο χαρακτηρισμός *ἔμπλεων ἀηδίας* αναφέρεται στον ίδιο τον Κρεΐλλο, πράγμα άτοπο. Αν διαβάσουμε τους στίχους αυτούς διαγράφοντας επίσης το κόμμα ύστερα από το *γέμων* του στ. 95 και αντικαθιστώντας την άνω τελεία στο τέλος του στ. 97 με κόμμα, το κείμενο γίνεται, νομίζω, ομαλότερο και κατανοητότερο.

195 ἴσως κροτήσει τὴν μάχην κατὰ κράτος

Όλα τα χφφ παραδίδουν τη γραφή *κρατήσει* (ή *κρατήσῃ*). Η γραφή *κροτήσει* είναι διόρθωση του Hercher, ο οποίος συνεδύασε το χωρίο με ανάλογα του μυθιστορήματος του Προδρόμου, όπου παράλληλα με τα σύνθετα ρήματα *συγκροτῶ, ἀντικροτῶ, προσκροτῶ* με αντικείμενο τη λέξη *μάχη* απαντά πέντε φορές και το απλό ρήμα *κροτῶ (τὴν μάχην)* με τη σημασία "διεξάγω" (τη μάχη)[18]. Απαντά βέβαια στο μυθιστόρημα και το ρήμα *κρατῶ* με αντικείμενο σε γενική ή αιτιατική με τη σημασία "νικώ", όχι όμως σε συνδυασμό με το ουσ. *μάχη*. Αν υπόκειται και στο κείμενό μας η γραφή *κροτήσει*, που απαντά ακόμη μια φορά στο κείμενο (στ. 322 *πρώτιστα σὺ κρότησον ἀρχὴν τοῦ πάθους*)[19] και που ως lectio difficilior είναι προτιμότερη, τότε ως προσωπικός εκφραστικός τρόπος του Προδρόμου είναι λογικότερο να έχει ανάλογη σημασία με αυτή που έχει το ρήμα στο μυθιστόρημα. Δεν θα έπρεπε δηλαδή να μεταφράσουμε "viel-leicht obsiegt sie mächtig in der Schlacht", αλλά "ίσως πολεμήσει με όλη του τη δύναμη". Ο λόγος είναι για την απόφαση του Κρεΐλλου να πολεμήσει φανερά με τη γάτα (και όχι *λαθριδίως*) που δεν τη συμμερίζεται ο χορός αρχικά και προβλέπει καταστροφή των ποντικών, ενώ στη συνέχεια ο ημίχορος, που εκφέρει τον στίχο αυτό, διατυπώνει την άποψη ότι ίσως η μάχη γίνει με όλες τις δυνάμεις, οπότε είναι ενδεχόμενο να αποφευχθεί η ήττα.

255 ὦ Ζεῦ, δίφροντίς εἰμι, τί τὰ νῦν πρέπον

Ο στίχος παραδίδεται στα χειρόγραφα με τη μορφή: *ὦ Ζεῦ ταναώδιφρε τιτανοτρέπον* στο χφ Μ, *ὦ Ζεῦ ταναώ διφρευτιτανοτρέπων* στα χφφ P α με την προσθήκη ενός *ο* πάνω από την κατάληξη *ων* (τέτανοτρέπον C τιτανοντρέπων K), *ὦ Ζεῦ κράτιστε διφροτιτανοτρέπων* στην ομάδα β των χειρογράφων.

Πρώτος ο Hercher θεώρησε τον στίχο εφθαρμένο και πρότεινε να διορθωθεί σε *ὦ παῖ παναώριε λίαν, ὦ πέπον*. Ο Hunger, που εκδίδει τον στίχο με τη μορφή που παρατέθηκε πιο πάνω, παραπέμπει για τη λέξη *δίφροντις* στον στίχο 196 των Χοηφόρων του Αισχύλου, ενώ την αναφορά των Τιτάνων την αποδίδει στους γραφείς των χειρογράφων.

16. Βλ. το κριτικό υπόμνημα της έκδοσης του Hunger.

17. Βλ. LSJ λ. *σάττω* II και III και λ. *ἐνσάττω* για την κυριολεκτική και μεταφορική σημασία "γεμίζω, φορτώνω, προμηθεύω".

18. Τὰ κατὰ Ῥοδάνθην ... 5. 172 *στῆναι κραταιῶς καὶ κροτῆσαι τὴν μάχην* 5. 188 *κροτεῖν παραινεῖ τὴν μάχην* 5, 263 *χωρεῖν κατ' ἐχθρῶν καὶ κροτεῖν στερρὰν μάχην* 5. 515 καὶ *τάχ' ἂν ἐκρότησεν εὐθὺς τὴν μάχην* 8, 111 *εἰς θεοὺς κροτεῖν μάχην*. Στο τελευταίο χωρίο τρία έναντι δύο χειρογράφων παραδίδουν τη γραφή *κρατεῖν*. στις υπόλοιπες περιπτώσεις όλα τα χφφ έχουν τη γραφή *κροτεῖν*.

19. Πρβ. και τη χρήση του ουσ. συγκρότησις στο στ. 353 της Κατομυομαχίας: *τὴν συγκρότησιν τῆς μάχης καὶ τὸν μόρον*.

Θεωρώ ότι το παραδομένο σχεδόν από όλα τα χφφ (με ελαφρές αποκλίσεις) επίθετο *ταναόδιφρε* δεν είναι αναγκαστικά οβελιστέο. Σύνθετα επίθετα με πρώτο συνθετικό το *ταναός* υπάρχουν (*ταναηχέτης, ταναόχαλκος, ταναόδειρος, ταναΰπους, ταναϋφής, ταναῶπις* κ.ά.), όπως επίσης και με δεύτερο συνθετικό το *δίφρος* (*καλλίδιφρος, ῥυσίδιφρος, εὔδιφρος, ποικιλόδιφρος, ὁμόδιφρος, λεοντόδιφρος*)[20]. Ο σχηματισμός του επιθέτου δεν είναι ασυνήθιστος για τον Θεόδωρο Πρόδρομο, που αγαπά τέτοιου είδους σύνθετα (πρβ. *σκοτόκρυπτος, ἀγνόμαντις* στο ίδιο κείμενο και πολλά παρόμοια στα ιστορικά ποιήματα, αθησαύριστα στα Λεξικά)[21].

Βρίσκω ελκυστική τη διόρθωση του δεύτερου ημιστιχίου. Το *τιτανοτρέπον* είναι παλαιογραφικά πολύ κοντά στη φράση "τί τὰ νῦν πρέπον". Ωστόσο αναρωτιέμαι αν μια τόσο απλή φράση θα μπορούσε να οδηγήσει έναν γραφέα στη δημιουργία μιας σύνθετης λέξης όπως το *τιτανοτρέπον*. Ο σχηματισμός του επιθέτου είναι θεμιτός[22], και ο Πρόδρομος χρησιμοποιεί και στο ίδιο κείμενο και αλλού το ρήμα *τρέπω* με τη σημασία "νικώ" και το ουσ. *τροπή* με τη σημασία "νίκη"[23]. Μπορεί ακόμη κανείς να παραβάλει το επίθετο με τα *τιτανοκράτωρ, τιτανοκτόνος, τιτανολέτης*[24]. Θέλω επίσης να προσθέσω ότι ο στίχος δεν παρουσιάζει μετρικό πρόβλημα στη μορφή με την οποία τον παραδίδει το χφ M[25] και ότι η γυναίκα του Κρεΐλλου, που προφέρει τον στίχο, στο σημείο αυτό απλώς συνεχίζει τον θρήνο για τον χαμό του γιου της και επικαλείται τον Δία, δεν βρίσκεται σε δίλημμα τι πρέπει να κάνει. Ας σημειωθεί ακόμη ότι ο Δίας και οι Τιτάνες αναφέρονται συχνά στο μυθιστόρημα, τουλάχιστον, του Προδρόμου.

20. Βλ. P. Kretschmer - E. Locker, *Rückläufiges Wörterbuch der griechischen Sprache*, Γοττίγγη[2] 1963, σ. 480.

21. Βλ. τον Πίνακα λέξεων στην έκδοση του Hörandner.

22. Κατά τον Γ. Χατζηδάκι (*Ακαδημεικά αναγνώσματα*, τ. 2, Αθήνα 1930, σσ. 333 και 313 σημ. 1) μπορεί, κατ' εξαίρεση, ήδη στην αρχαία ελληνική γλώσσα να συντεθεί μετοχή ενεργητικής ή μέσης φωνής ως β΄ συνθετικό, ιδίως κυρίων ονομάτων, αλλά και επιθέτων. Για τον 12ο αι. μ.Χ. και για τον Θεόδωρο Πρόδρομο, που διακρίνεται για τις τολμηρές συνθέσεις του, ο σχηματισμός είναι, νομίζω, περισσότερο επιτρεπτός. Τη μελέτη του Χατζηδάκι μού την υπέδειξε η συνάδελφος κ. Μ. Μαργαρίτη - Ρόγκα την οποία και ευχαριστώ θερμά για τη βοήθειά της. Πρέπει πάντως νά σημειώσω ότι οι δύο λέξεις (*ταναόδιφρος, τιτανοτρέπων*) δεν μαρτυρούνται στον «Θησαυρό της ελληνικής γλώσσας» (TLG).

23. Βλ. Κατομυομαχία στ. *229 εἰ δ' ἥττονες γένοιντο τῆς ἐναντίας/ καὶ πρὸς φυγὴν ῥέψωσιν ὡς τετραμμένοι·* Τὰ κατὰ Ῥοδάνθην ... 5. 160 *κόρον δὲ νίκης καὶ τροπῆς ἐναντίων/ ἀνὴρ ἐραστὴς τῶν καλῶν οὐκ ἄν λάβοι·* 5. 285 *ἀντίστασις δὲ ταὐτόν ἐστι καὶ μάχη/ μάχης δὲ νίκη καὶ τροπὴ θυγατέρες.*

24. Βλ. LSJ στις λέξεις. Στο μυθιστόρημα ο Πρόδρομος αναφέρεται συχνά στον Δία, που τον προσφωνεί με τα επίθετα κεραύνιος (3. 478), *τεράστιος* (7. 518), *πάμμεγας* (8. 116), τον χαρακτηρίζει βασιλιά των Τιτάνων (4. 202) και τον ονομάζει «ὁ τὴν γῆν ἀνασπῶν καὶ τὸ πᾶν περιτρέπων» (4. 195).

Στην ερώτηση του χορού (στ. 264) ποιο θα ήταν το όφελος από τους ατέλειωτους θρήνους για τον θάνατο του γιου της, η γυναίκα του Κρεΐλλου απαντά (στ. 265) «αὑτὴν διαχρήσαιμι καὶ τάχει θάνω». Ο Hunger μεταφράζει "Umbringen möchte ich sie - und dann ein schneller Tod". Νομίζω πως περισσότερο θα ταίριαζε μια απάντηση του τύπου "να σκοτωθώ και να πεθάνω γρήγορα", να έχουμε δηλαδή τη γραφή *αὑτὴν* (αντί *ἐμαυτήν*). Η απάντηση αυτή εναρμονίζεται με τον επόμενο στίχο του χορού (*μὴ δῆτα τοῦτο μηδὲ σὺ στρέφειν θέλε*) που την αποτρέπει από κάτι τέτοιο και με τη συνέχεια του διαλόγου: *Ὀμευνέτις Κρεΐλλου: καὶ πῶς ἀνεκτὸν μὴ πεφύρθαι καὶ στένειν; Χορός: τί δὲ στένουσα τοὺς λογισμοὺς κουφίζεις;/οὐδεὶς θανόντας ἐξεγείρει του τάφου.* Αλλιώς είναι μάλλον μετέωρη. Η χρήση της αυτοπαθούς αντωνυμίας του τρίτου προσώπου αντί αυτής του πρώτου ή του δεύτερου απαντά συχνά και σε άλλους συγγραφείς και στον Πρόδρομο[26]. Όσο για τον ενεργητικό τύπο του ρήματος (*διαχρήσαιμι*) αντί του μέσου, αυτός παραμένει είτε γράψουμε την αντωνυμία με ψιλή είτε με δασεία.

272 καὶ τίς κατείπῃ ταῦτα καὶ σαφηνίσει;

Το χφ M παραδίδει τη γραφή *σαφηνίσει*, το P και όλα τα υπόλοιπα παρέχουν *σαφηνίσῃ*. Παρόλο που δεν είναι δύσκολο να δεχτούμε μέλλο-

25. Με την προϋπόθεση ότι θα θεωρήσουμε θεμιτή τη μέτρηση των διχρόνων άλλοτε ως μακρών και άλλοτε ως βραχέων, όπως συμβαίνει σχεδόν με όλους τους βυζαντινούς ποιητές. Βλ. μεταξύ άλλων P. Maas, Der byzantinische Zwölfsilber, *BZ* 12 (1903) 278-320, Αθ. Κομίνης, Το βυζαντινόν ιερόν επίγραμμα και οι επιγραμματοποιοί [Αθηνά, Σειρά διατριβών και μελετημάτων 3], Αθήνα 1966, σσ. 61-62 και την Εισαγωγή της έκδοσης της Κατομυομαχίας σσ. 30-39.

26. Βλ. π.χ. Τὰ κατὰ Ῥοδάνθην ... 1. 349, 2. 205, 3. 462, 5. 54, 5. 301, 5. 302, 8. 136, 9. 22. Βλ. ακόμη Arethae ... Scripta minora, ό.π. I 18.25, 217.15, II 66.14, 164.10, 167.5, 170.21.

ντα *σαφηνίσω* αντί του κλασικού *σαφηνιῶ*, ίσως είναι προτιμότερο να δεχτούμε κι εδώ την υποτακτική του αορίστου, όπως και στην περίπτωση του *κατείπῃ* του ίδιου στίχου, με μελλοντική σημασία[27].

Ἀγγ. ἦν μοι νέμης πρώτιστα δῶρα τοῦ λόγου
Ὁμ. Κρ. εἰπόντι δώσω καὶ παράσχω συντόμως

Ο αγγελιοφόρος ζητεί από τη γυναίκα του Κρεΐλλου να τον ανταμείψει πριν της αναγγείλει την ευχάριστη είδηση του θανάτου του εχθρού. Σύμφωνα με το κριτικό υπόμνημα, τον τύπο *νέμης* της υποτακτικής του ενεστώτα παρέχει μόνο ένα νεότερο χφ της ομάδας β (β΄ μισό του 16ου αι.), πρόκειται δηλαδή για διόρθωση ενός γραφέα για να είναι συντακτικά ορθή η πρόταση. Όλα τα υπόλοιπα χφφ παραδίδουν τον τύπο *νεμεῖς* της οριστικής του μέλλοντα ορθογραφημένο (το M) ή ανορθόγραφο. Έχουμε κι εδώ μία από τις πολλές περιπτώσεις όπου ο υποθετικός λόγος δεν εκφέρεται κατά τα κλασικά πρότυπα. Οι σύνδεσμοι *ἤν, ἐάν, ἂν* + οριστική ή ευκτική αντί υποτακτικής απαντούν το ίδιο συχνά[28] όπως και ο σύνδεσμος *εἰ* + υποτακτική αντί οριστικής ή ευκτικής. Εδώ ο υποθετικός λόγος εκφράζει το προσδοκώμενο και η οριστική του μέλλοντα είναι, νομίζω, προτιμότερη από την υποτακτική του ενεστώτα. Η διόρθωση του χφ W σε *νέμης* είναι ανάλογη της διόρθωσης δύο επίσης νεότερων χειρογράφων (JV) της υποτακτικής *παράσχω* του επόμενου στίχου (345) σε *παρέξω*, που ορθά ο εκδότης δε δέχτηκε στο κείμενο.

Η επόμενη παρατήρηση αφορά τη διανομή των ρόλων στους στ. 71-76, που νομίζω πως δεν είναι σωστή. Παραθέτω το σχετικό κείμενο.

Κρ. χἠμεῖς κατ' ἴσον συμμάχων ὁμηγύρεις
λάβωμεν εἰς ἄρηξιν ὡς εἰθισμένον.
Τυρ. οὐκ οἶσθα, πῶς τὸν πρὶν συνιστῶντες μόθον
πρὸς τὸ στράτευμα τῶν γαλῶν καὶ βατράχων,

27. Για τη χρήση της υποτακτικής του αορίστου με μελλοντική σημασία βλ. την υποσημ. 15.

28. Για παραδείγματα από έργα του Προδρόμου βλ. Τὰ κατὰ Ῥοδάνθην ... 3. 34-35· Ιστορ. ποιήμ. αρ. XLII 7-8, 23, αρ. XLIV 6, 15, αρ. LIII 1. Βλ. ακόμη Anastasii Sinaitae, ό.π. σ. 347, Arethae ... Scripta minora, ό.π. σ. 279, Χριστός πάσχων, ό.π. στ. 1037, 1077, 1175 κ.ά.

καὶ συμμάχων κράτιστον εἴχομεν νέφος;
Κρ. ἴσημι, πῶς κάκιστον εἴδομεν μόρον
παίδων, ὁμεύνων, γνωρίμων, φυτοσπόρων
μικροῦ δ' ἀπωλώλειμεν ἡμεῖς τῷ τότε.
Τυρ. δέδοικα καὶ νῦν, μὴ θάνωμεν τῷ μόθῳ.
Κρ. οὐ, νὴ θεῶν πλήρωμα τῶν οὐρανίων.
εὔελπίς εἰμι καὶ γὰρ ἐξ ὀνειράτων.

Όπως είπαμε πιο πριν, ο Τυροκλέπτης είναι διστακτικός για την εκ του συστάδην μάχη με τη γάτα που προτείνει ο Κρεΐλλος (στ. 61), γιατί αν η γάτα γνωρίζει εκ των προτέρων ότι θα την πολεμήσουν, θα βρει συμμάχους και θα τους νικήσει (στ. 64-67)[29]. Ο Κρεΐλλος αντιτείνει (στ. 69-70) ότι κι αυτοί μπορούν να βρουν συμμάχους. Οι επόμενοι στίχοι (71-73) ταιριάζει να λέγονται επίσης από τον Κρεΐλλο ως συνέχεια και προς επίρρωση του συλλογισμού του. Αντίθετα, τους στ. 74-75 πρέπει, νομίζω, να τους πρσφέρει ο Τυροκλέπτης, που θυμίζει στον σύντροφό του την παραλίγο καταστροφή τους σε αυτόν τον προηγούμενο πόλεμο. Ο στίχος 77 ανήκει ασφαλώς και πάλι στον Τυροκλέπτη, μοιάζει όμως με απάντηση ή συμπληρωματική παρατήρηση στον στ. 76. Ίσως τον στ. 76 να τον προφέρει ο Κρεΐλλος, ο οποίος δεν μπορούσε παρά να παραδεχτεί τον κίνδυνο που διέτρεξαν οι ποντικοί στον προηγούμενο πόλεμο, προκαλώντας την πικρόχολη παρατήρηση του Τυροκλέπτη «δέδοικα καὶ νῦν, μὴ θάνωμεν τῷ μόθῳ». Θα μπορούσε ακόμη κανείς να σκεφτεί την περίπτωση να έχει εκπέσει ένας στίχος ύστερα από τον στ. 76 με περιεχόμενο ανάλογο του στίχου αυτού, που θα τον πρόφερε ο Κρεΐλλος. Το πιο απλό πάντως είναι να δεχτούμε την απόδοση των στ. 71-73 στον Κρεΐλλο και των στ. 74-77 στον Τυροκλέπτη. Διαφορετικά το κείμενο παρουσιάζει στο σημείο αυτό αντιφάσεις. Αξίζει να σημειώσουμε πως σε ένα άλλο σημείο του κειμένου, στους στ. 311-322, τα χφφ δεν συμφωνούν στην απόδοση των στίχων στα πρόσωπα του έργου.

Μερικές ερμηνευτικές παρατηρήσεις. Όπως επισημαίνει ο Hunger, το κείμενο είναι παρωδία τραγωδίας. Στοιχείο παρωδίας αποτελεί κυρίως το γεγονός ότι τη θέση των ηρώων της τραγωδίας την παίρνουν μικρά, δειλά ζωάκια, τα ποντίκια, που εμφανίζονται με ανθρώπινες ιδιότητες και συνήθειες. Πέρα από αυτό, το κωμικό αποτέλεσμα των λόγων και των

29. Βλ. παραπάνω, σ. 136.

πράξεών τους επιτυγχάνεται, νομίζω, με τη χρήση δίσημων λέξεων και με τη διαρκώς αμφιταλαντευόμενη στάση των ηρώων / ποντικών μεταξύ θάρρους και δειλίας, γενναιότητας και τρόμου. Ας δούμε μερικά παραδείγματα.

64 μῦς εἰς μαχησμὸν αἱρετὸν συνεστάναι

Το επίθετο *αἱρετός* δηλώνει αυτόν που εκλέγει, που προτιμά κάποιος, αλλά και αυτόν που μπορεί να αλωθεί[30]. Τη μάχη των ποντικών εναντίον της γάτας μπορεί να την αντιληφθεί ο αναγνώστης / ακροατής ως επιθυμητή από μέρους τους ή ως εκ των προτέρων χαμένη.

102 τὸν θεῶν ὕπατον ὕβριζον Δία
καὶ προστέθεικα τοῖς στεναγμοῖς σὺν χόλῳ
δεινὰς ἀπειλὰς παντελῶς δειμαλέας

κομπάζει ο Κρεΐλλος. Το επίθετο *δειμαλέος* δηλώνει τον φοβερό αλλά και τον φοβισμένο[31]. Έτσι, οι δεινές απειλές, με τις οποίες το μικρό ποντίκι απειλεί τον Δία, για τον καλό γνώστη της αρχαίας ελληνικής γλώσσας, αναγνώστη ή ακροατή του κειμένου, είναι φοβερές αλλά και δειλές, φοβισμένες.

127 ἐγὼ μέν, ὦ σύνταγμα γενναίων φίλων
εὔεικτον εὐόμιλον, ἐκ πολλοῦ χρόνου
πολλήν καταγνοὺς τῶν πάλαι πεφυκότων
τὴν ἀσθένειαν καὶ κακίστην δειλίαν

Το επίθετο *εὔεικτος* δηλώνει τον υπάκουο, τον τακτικό, αλλά και τον υποχωρητικό[32]. Και μια και ο λόγος είναι για δειλά ποντίκια, η παράθεση δίπλα στον χαρακτηρισμό *γενναίων φίλων* της λέξης *εὔεικτον* (*σύνταγμα*) δεν μπορεί παρά να δημιουργήσει αμφισβήτηση του πρώτου, πράγμα που ούτως ή άλλως συμβαίνει με τους επόμενους στίχους (129 κ.ε.).

30. Βλ. LSJ στη λ. Πρβ. και Ησύχιο α 2078 *αἱρετόν· ἐπιθυμητόν, ἐκλεκτικόν.*

31. Πρβ. και Ησύχιο δ 76 *δειμαλέον· φοβερόν*, 79 *δειμαλέος· ὁ εὐλαβὴς* και Σούδα δ 322 *δειμαλέος· ὁ εὐλαβὴς καὶ ὁ δειλίας καὶ φόβου ἐμποιητικός.*

32. Βλ. LSJ στη λ.

Στους στ. 283-306 ο άγγελος διηγείται στη γυναίκα του Κρεΐλλου και στον χορό με λεπτομέρειες τα της μάχης και τη στάση του γιου της Ψιχάρπαγος λίγο πριν νικηθεί και γίνει τροφή της γάτας.

λαβὼν δὲ κοντὸν χερσὶν ἐστομωμένον
ἐπῆλθεν αὐτῇ τοῦ τεθανατωκέναι.
ἣ δ' εἰσιδοῦσα τοῦτον ἡτοιμασμένον
ἐκ τοῦ σύνεγγυς πρὸς σφαγὴν ἑστηκότα
καὶ κοντὸν ἐκτείνοντα καρτερωτάτως
ὥρμησεν αὐτὸν συλλαβεῖν παραυτίκα,
καὶ δὴ κατέσχε τοῖς ὄνυξιν ἀγρίως
καὶ σὺν τάχει βέβρωκε τὸν νεανίαν.

Η μετοχή *ἐστομωμένος* δηλώνει τον οξύ, τον αιχμηρό, αλλά και τον αμβλύ, τον στομωμένο[33]. Οι λέξεις *πρὸς σφαγὴν* μπορούν να αναφέρονται στη γάτα, αλλά και στον ίδιο τον επιτιθέμενο Ψιχάρπαγα, αφού η φράση *ὡς πρόβατον ἐπὶ σφαγὴν* της εκκλησιαστικής γλώσσας[34] είναι σε όλους τους αναγνώστες / ακροατές οικεία. Ακόμη, το επίθετο *καρτερός* σημαίνει τον δυνατό, ισχυρό, ρωμαλέο, αλλά και τον υπομονετικό[35]. Έτσι, σε πρώτο επίπεδο η εικόνα του Ψιχάρπαγος που ορμά με οξύ κοντάρι και με γενναιότητα να σκοτώσει τη γάτα είναι μέσα στο επικό κλίμα της μάχης, σε δεύτερο επίπεδο η εικόνα του μικρού ποντικιού με το στομωμένο κοντάρι, που στέκεται καρτερικά (το κείμενο έχει *ἑστηκότα*, όχι ὁρμῶντα ή κάτι παρόμοιο) έτοιμο για σφαγή, βρίσκεται στο πλαίσιο της παρωδίας.

Για ταυτόχρονη εμφάνιση των ποντικών ως δειλών και γενναίων μπορεί κανείς να δει τους στίχους: 1 (*ἀνδρικώτατοι*) και 2-13 (*δείμῳ σύνεσμεν, φρίκη, δειλίᾳ, φόβου πεπλησμένοι κτλ.*)· 46 (*ἄτρομοι*) και 47-49 (*δέδοικα, ναὶ δέδοικα μὴ πεφασμένοι/ χἠμεῖς φανῶμεν καὶ κακῶς βεβρωμένοι,/ καὶ κύρμα κάτης φεῦ γενώμεθα ξένον*)· 127 (*γενναίων*) και 130-134 (*τὴν ἀσθένεια καὶ κακίστην δειλίαν,/ ἀνθ' ὧνπερ εἴσω φωλεῶν*

33. Βλ. LSJ λ. *στομόω.*

34. Βλ. Ησαΐα 53, 7.

35. Βλ. LSJ στη λ. 1, 3.

μυχαιτάτων/ μένοντες ούκ εὔτολμον εἶχον καρδίαν,/ ἀλλ' ὡς κλινήρεις καὶ μέλη παρειμένοι/ ἔπτησσον ἐλθεῖν εἰς μάχην ἐναντίων)· 137 (*σθένος φέροντι*) και 139 (*τρέμειν προελθεῖν τῆς ἐμῆς μυωξίας*)· 171 (*τὸν ἀνθάμιλλον τοῦ Διός*) και 172 (*ζῷον τρέμειν τι μικρὸν ἠθλιωμένον*) κ.ά.[36]

36. Στα πλούσια testimonia ας προστεθούν δείγματος χάριν τα ακόλουθα· στ. 70 *ἄρηξις*: Ai. Pr. 547, Soph. El. 876, Soph. OC 829 (βυζαντινή τριάς)· στ. 102 *δεινὰς ἀπειλάς*: Eur. IA 53 *δειναὶ δ' ἀπειλαὶ καὶ κατ' ἀλλήλων φόνος*· στ. 140 *ἑτοίμως τοὺς λόγους δεδεγμένοι*: Eur. Med. 773 *δέχου δὲ μὴ πρὸς ἡδονὴν λόγους*, Hl. 330 *φίλαι, λόγους ἐδεξάμαν*, Io. 1607 *οὐκ ἀπιστίᾳ σοὺς λόγους ἐδεξάμεσθα*· στ. 206 *ἁγνὸν Λοξίαν*: Eur. IT 972 *ἁγνοῦ ... Φοίβου*· στ. 296 *χόλου βαρυτάτου*: Eur. Med. 1265 *φρενῶν χόλος βαρύς*· στ. 297-298 *θυμοῦ γὰρ οὐδέν ἐστιν ἄλλο πικρία/ εἰ μὴ ζέσις τις αἵματος πρὸς καρδίαν*: βλ. Συμεών Νέου Θεολόγου Ύμν. 18, 29 (έκδ. A. Kambylis) *τοῦτο* (δηλ. η αγάπη) *σβέννυσι τὸν θυμὸν καὶ ζέσιν τῆς καρδίας*· στ. 333 *ἀρκεῖ* στην αρχή στίχου: Eur. HF 1126.

Κ. Δ. ΠΗΔΩΝΙΑ

ΜΙΑ ΣΗΜΕΙΩΣΗ ΣΧΕΤΙΚΗ ΜΕ ΤΟ ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΗ ΜΑΚΑΡΙΟ ΠΕΝΤΑΠΟΛΕΩΣ

ΕΕΦΣΠΘ, τεύχ. Τμήματος Φιλολογίας 8 (1999)